

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубець М.А. Плівка життя. – Львів: «ПОЛП», 1997. -186 с.
2. Бачинский Г.О. Социэкология: теоретические и прикладные аспекты. -К.: Наук. думка, 1991. -151с.
3. Основи соціоекології: Навчальний посібник /Г.О. Бачинський, Н.В. Беренда, В.Д. Бондаренко та ін.; За ред.

Г.О. Бачинського. –К.:Вища школа, 1995.-238 с.

4. Екологічний менеджмент: Навчальний посібник /За ред. В.Ф. Семенова, О.Л. Михайлюк. –Київ: Центр навч. літ-ри, 2004. -516 с.

5. Назарук М.М. Основи екології та соціоекології. - Львів: Афіша, 1999. -254 с.

Надійшла до редколегії 06.02.2006

ДАНИЛЕВИЧ Н.М. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ЛОКАЛЬНОЙ СОЦИОЭКОСИСТЕМОЙ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

По результатам экспертного социологического исследования представлены конкретные выводы и рекомендации, призванные оптимизировать управление социэкологической системой.

DANILEVICH N.M. ORGANIZATION OF MANAGEMENT LOCAL SOCIO-ECOLOGICAL SYSTEM: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

By results of expert sociological research concrete conclusions and the recommendations are submitted, called to optimize management of social ecological system.



Н.В. КОВАЛИСКО

канд. соц. наук, доц.

Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 316.334.2+316.52

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-СТРАТИФІКАЦІЙНИХ ЗМІН НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Поряд з вивченням процесів соціальної мобільності у дослідженні соціальної структури регіону застосовується стратифікаційна модель на основі багатовимірного ієрархічного підходу.

Для наукового управління розвитком соціальної структури суспільства, підвищення ефективності та рентабельності виробничих підприємств зростає важливість оперативної і достовірної соціологічної інформації. Особливе місце в цій інформації відводиться соціологічним даним про процеси трудової мобільності, адже від них процесів, певною мірою, залежить ефективність виробництва. Водночас особливо важливо мати таку інформацію не стільки в "зрізах" соціальної структури, скільки в динамічних процесах. Такі знання "можуть бути отримані шляхом повторних (інтервальних) досліджень на порівняльних масивах, чи шляхом порівняння емпіричної соціологічної інформації, отриманої в різних регіонах країни" [1, с.63].

За результатами конкретно-соціологічного аналізу можна виявити напрямки, тенденції, інтенсивність соціальних переміщень, тобто об'єктивні показники процесу. Крім того, з'являється можливість з'ясувати суб'єктивні фактори цього процесу. Тут особливий інтерес має виявлення оцінок і уявлень про існуючі у суспільстві, в організації чи на підприємстві можливості, шанси, перспективи соціально-професійного росту. Важливого значення набувають орієнтації, прагнення, мотиви і стимули цих орієнтацій. Зрозуміло, що на конкретно-науковому рівні дослі-

джуються, як правило, вузькі локальні тенденції, галузеві та регіональні особливості соціальної мобільності. Подібні дослідження вимагають і допускають відносно стійку в часі конфігурацію позицій і статусів. У цьому гетерогенному, одночасно стратифікованому і диференційованому просторі відбувається процес руху, переміщення, флуктуації індивідів, а також вироблених і сконструйованих ними предметів, образів та ідей. Разом із тим особливість ситуації в Україні полягає в тому, що не лише індивіди переміщуються між позиціями, але і самі позиції приходять в рух одна відносно одної і намагаються створити нові, скільки-небудь стабільні конфігурації [2, с.5].

Важливим аспектом в аналізі такого процесу, як соціальна мобільність, є соціологічний вимір ринку праці, метою якого є вивчення соціальних установок, суджень, думок людей щодо шляхів їхньої соціально-економічної поведінки у сфері трудових відносин.

Регіональні аспекти соціально-трудої мобільності, зайнятості та безробіття досліджуються соціологічною лабораторією кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, починаючи з 1999 року, в рамках держбюджетної теми кафедри «Регіональна економічна соціологія». Регіональний аспект трудової

мобільності на ринку праці досліджувався нами на прикладі м. Львова [3]. Основна мета дослідження - *виявити особливості процесів мобільності* (вибір місця праці залежно від форм власності, мотивація зміни місця праці, задоволеність професією, основні мотиви її зміни; престиж професії та можливість зробити кар'єру на своєму місці праці, стратегії поведінки у випадку втрати місця праці, типи мобільної поведінки для різних категорій працездатного населення на ринку праці, найхарактерніші форми мобільності тощо).

Об'єктом дослідження стало працездатне населення м. Львова. Всього соціологічним опитуванням було охоплено 616 осіб. Програмою передбачене масове опитування респондентів за регіональною репрезентативною імовірною вибіркою, яка мала шість ступенів відбору. Час проведення опитування: січень-квітень 2005 року.

У процесі опитування ми знайшли нові форми вияву соціальної мобільності, в яких необхідно врахувати такі аспекти.

1. *Перехід від роботи за наймом до підприємницької діяльності.* Наприклад, 4,3 % опитуваних громадян займаються підприємницькою діяльністю (мають свою справу без залучення найманих працівників), ще 3,4 % є власниками (співвласниками) недержавного підприємства, установи, що має найманих працівників. А 19,4 % осіб працездатного віку мають намір відкрити власну справу найближчим часом. Важливо й те, що через численні перешкоди на шляху розвитку підприємництва, ця форма мобільності розвивається недостатньо, а це суперечить потенційній підприємливості населення. Потенційними підприємцями можна вважати близько 30 % львів'ян, які хотіли б розпочати власну справу, але не мають для цього можливостей, матеріальних засобів.

2. *Розвиток самозайнятості населення у домашньому та підсобному господарствах та інше.* Так, відповідно до нашого опитування, виконують індивідуально-трудову діяльність сьогодні 12,7 % від числа опитаних, планують зробити це найближчим часом 20,7 % львів'ян. Для вирішення матеріальних труднощів 48,2 % з них використовують будь-яку можливість заробити, 15,1 % вирощують сільськогосподарську продукцію на своїй присадибній (дачній) земельній ділянці (див. рис.1)

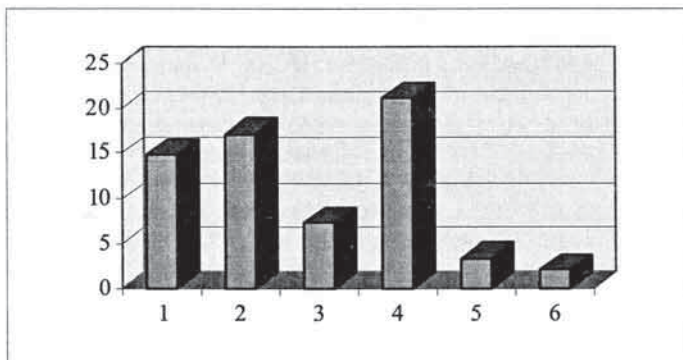


Рисунок 1 - Самозайнятість працездатного населення

1. Комерційні поїздки в інші міста України, інші країни.
2. Торгівля речами, продуктами, книгами тощо.
3. Виконують певні види робіт на замовлення або на продаж.
4. Виготовляють товари для населення (меблі, одяг, взуття тощо).
5. Надають інтелектуальні послуги.
6. Займаються фінансово-посередницькою діяльністю

3. *Пошук другої та третьої роботи* (додаткова зайнятість). Для вирішення матеріальних труднощів близько 40 % львів'ян використовують будь-яку можливість підзаробити, причому 25,4 % - шукують можливості додаткових заробітків за своєю спеціальністю. За твердженнями респондентів - 32,9 % мали на час опитування додатковий заробіток, ще 35,2 % збиралися знайти його найближчим часом. Постійно додатковий заробіток мають 10,1%, від випадку до випадку - 28,1 %, це одиничні випадки для 30,7 % львів'ян. Лише 9,9 % нічого не роблять для вирішення матеріальних труднощів і намагаються вижити на заробітну плату, тоді, як 66,7 % респондентів вказали, що мають додаткові заробітки (див. рис.2; позначення такі самі, як на рис.1).

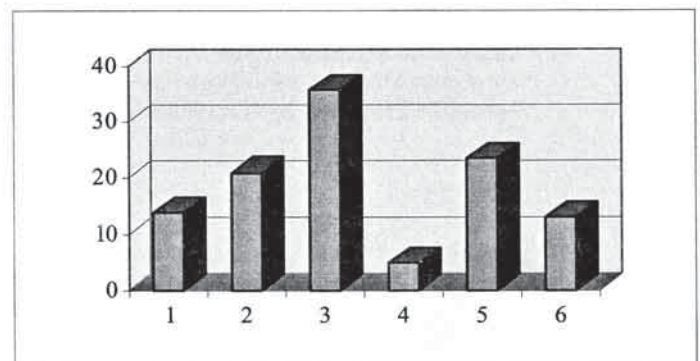


Рисунок 2 - Способи додаткової зайнятості

Розвиток цих та інших форм мобільності населення можна оцінити, з одного боку, позитивно, оскільки це свідчить про формування у людей ринкових орієнтацій та підвищення їхньої адаптованості; з іншого - слід підкреслити негативні наслідки: тінязіцію економіки, втрату професійно-кваліфікаційних навичок, дисципліни й організованості трудового процесу.

4. *Основним мотивом соціальної мобільності* у період становлення ринкових відносин є прагнення поліпшити своє матеріальне становище, знайти такі робочі місця у різних секторах економіки, де б матеріальна винагорода за працю відігравала основну роль.

Ринок залучає людину у якісно нові економічні структури з різними формами власності, найму, розвитком професіоналізму з огляду на впровадження нових технологій, якісне оновлення системи управлінської діяльності. Успішна адаптація до цих відносин багатьох людей з метою реалізації свого права на вільну працю та вільний вибір сфери діяльності спричиняє значні зміни у трудових мотиваціях та оцінці цінностей.

Ми намагалися також простежити першочергові дії працюючих у випадку втрати місця праці, і як оцінюють таку ж ситуацію опитані експерти (див. табл.1).

Першочерговою дією, насамперед, буде пошук такої ж роботи - на це вказали як респонденти, так і експерти. Отже, більшість львів'ян, у першу чергу, розраховуватимуть на власні сили, і шукатимуть роботу в основному, використовуючи особисті зв'язки та контакти (рис.3).

Всезростаючого значення набувають мотиви, зумовлені новими відносинами власності, управління, найму та розподілу. Виникнення і розвиток нових форм власності активізували перемену місця праці, розширили межі свободи вибору місця прикладання праці. Результати нашого дослідження щодо вибору місця праці, залежно від форм власності, відображені на рисунку 4.

Таблиця 1 - Першочергові дії працюючого населення у випадку втрати місця праці, у %

Дії респондентів	Опитані респонденти, n= 377 осіб	Ранг	Експертна оцінка, n=50 осіб	Ранг
Пошуки роботи за межами м. Львова	14,3	3	8,3	5
Започаткування власної справи	11,4	5	6,3	6
Курси перекваліфікації, зміна професії	2,1	8	6,3	6
Самостійний пошук такої ж роботи у м. Львові	28,1	1	37,5	1
Згода на будь-яку роботу у м. Львові	13,5	4	25,0	2
Звернення за допомогою в центр зайнятості	4,2	6	20,8	3
Розраховують на допомогу з боку держави, родичів	3,2	7	2,1	7
Заняття незареєстрованою офіційно діяльністю	4,2	6	12,5	4
Важко відповісти	14,9	2	-	-

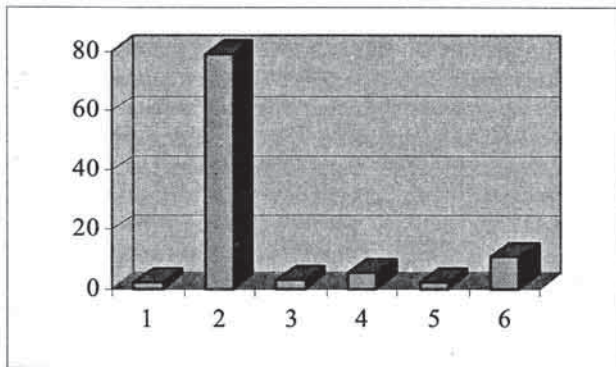


Рисунок 3 - Найбільш поширені шляхи працевлаштування

- Через центри зайнятості, біржі праці.
- Використання особистих зв'язків, контактів.
- За оголошеннями у газеті, радіо і т.п.
- Започаткування сімейного бізнесу.
- Намагання добитися повернення на попереднє місце праці.
- Важко відповісти.

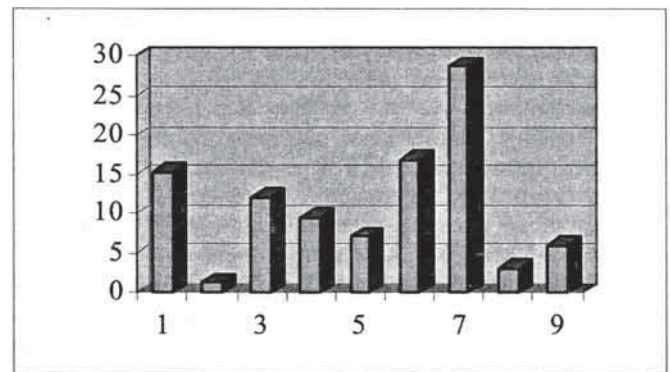


Рисунок 4 - Вибір місця праці в залежності від форм власності підприємства, організації

- Державне підприємство (установа, організація).
- Галузь с/г виробництва.
- Комерційна структура.
- Спільне підприємство.
- Відмовлюся від думки працювати на державу або приватну особу і організую власний бізнес.
- Вийхав би за кордон.
- Для мене немає різниці, де працювати, лише б платили гроші.
- Хотів би взагалі ніде не працювати, якщо б була така можливість.
- Важко відповісти.

Таблиця 2 - Основні мотиви зміни місця праці, в %

Мотив	Респонденти	Ранг	Експертна оцінка	Ранг
Повніша реалізація професійних здібностей	10,8	2	4,2	2
Можливість самостійно приймати рішення	7,2	3	0	-
Бажання бачити кінцевий результат праці	4,6	5	4,2	2
Зручніший режим праці	2,9	7	0	-
Праця в колективі однодумців	4,8	4	2,0	3
Покращення матеріального становища	64,2	1	89,6	1
Близькість місця праці від місця проживання	2,6	8	0	-
Бажання випробувати себе на новому місці праці	3,1	6	0	-

Результати дають можливість зробити такі висновки: для третини респондентів немає різниці, де працювати, лише б платили гроші. Цей мотив однаково відмітили

працівники різних форм власності. Вийхало би за кордон 16,9 % опитуваних, найбільша питома вага серед них людей, що займаються індивідуально-трудою діяльністю

(28,6 %). Третє місце у виборі місця праці займають державні підприємства (15,4 %), що, мабуть, зумовлено певною задоволеністю роботою на державному підприємстві, адже їхня питома вага становить 43,5 % від усіх опитаних респондентів.

Основним мотивом зміни місця праці стали економічні інтереси особистості і можливості задоволення власних потреб (табл.2.).

Економічні інтереси в мотиваційному механізмі зміни місця праці переважають ще й тому, що 39,2 % від опитаних вказали, що робота для них, насамперед, - це спосіб отримання грошей, а потім уже можливість бути незалежним - 21,9 %.

5. Окресленими напрямками висхідної соціальної мобільності є *переміщення зайнятих із сфери найму в сферу підприємництва*. Так, 32,2 % опитаних львів'ян задумувалися над відкриттям власної справи, але основним бар'єром для вирішення цього питання є недостатність матеріальних засобів.

6. *Переміщення зайнятих з офіційного сектору в не-офіційний* є прикладом низхідної соціальної мобільності. Згідно з нашим опитуванням 4,2 % респондентів у випадку втрати місця праці займуться офіційно незареєстрованою діяльністю, 14,3 % - пойдуть в пошуках роботи за межі України. За оцінками опитаних експертів, трудові еміграції становлять аж 47,9 % населення. Трудові міграції носять переважно нелегальний характер і є вимушеним кроком щодо пошуків високооплачуваної (порівняно з оплатою в Україні) роботи за кордоном. А це призводить до втрати соціального статусу в Україні і найнижчого соціального статусу за кордоном, причиною чого, в основному, є нелегальне працевлаштування переважно на найтяжчі види робіт.

7. *Внутрішньопоколінна соціальна мобільність* є більш помітною. Найбільше цей вид мобільності проявляється серед працівників приватного сектору, найменше - на державних підприємствах. Так, оцінюючи можливість зробити кар'єру на своєму місці праці, майже кожен третій працівник приватного підприємства, власник (співвласник) недержавного підприємства (35 %) вважає, що в нього є такі можливості, серед працівників державного сектору на це вказав кожен п'ятий (17 %).

8. Поряд з низькою *реальною мобільністю* існує досить висока *потенційна*, що свідчить про готовність населення до зміни місця праці, а отже, і соціального статусу. Це має спростувати тезу про неготовність населення до ринкових перетворень, свідчить про їхнє ігучне гальмування.

Згідно з нашим опитуванням до *реально мобільних* ми віднесли людей, які порівняно недавно змінили місце праці, що відповідає новим вимогам часу (10,3 %), і вимушено реально мобільних, які змушені (12,2 %) були змінити свій життєвий уклад під впливом певних обставин (через звільнення, втрату основного місця праці з різних причин тощо). Отже, реально мобільних ми зафіксували близько 22,5 % від усіх опитаних.

До *потенційно мобільних* ми віднесли осіб, які нічого не змінили у своєму житті, але мають відповідні плани, можливості, які реалізують найближчим часом, вони становлять 32,3 %, та до потенційно мобільних ("зневіре-них") ми віднесли осіб, які тривалий час не мають роботи, готові приступити до неї, але припинили пошуки роботи, тому що тривалий час не можуть знайти її і вичерпали всі можливості для її одержання - такі становлять 9,8 %. От-

же, за підрахунками до потенційно мобільних ми можемо віднести 42,1 % опитаних львів'ян.

Фактично стабільне, немобільне населення становить 32,8 % опитаних львів'ян, які задоволені (або якоюсь мірою задоволені) тим, що мають на цей час (роботою, професією, рівнем життя тощо), тому не збираються нічого змінювати.

Для оцінки стану можливості зміни місця праці можна запропонувати використання показника індексу потенційної мобільності. Методика його розрахунку аналогічна методиці розрахунку індексу стійкості кадрів, застосованій В.С. Панюковим [4]. Але підхід має бути іншим, оскільки мобільність і стійкість є протилежними характеристиками робочої сили. Для виведення індексу потенційної мобільності необхідно провести групування працівників на основі головної однорідної ознаки: їхніх намірів щодо зміни місця роботи. Значення індексу потенційної мобільності працездатного населення у працездатному віці м. Львова на рівні 0,26 засвідчує, що майже четверта частина контингенту є потенційно мобільною, в разі необхідності змінить місце праці.

Ми розраховали індекс потенційної мобільності за всіма категоріями ринку праці залежно від їхнього способу найму. На основі зібраних даних, найбільш потенційно мобільними на ринку праці є безробітні, незареєстровані в службі зайнятості (0,39), безробітні, зареєстровані в службі зайнятості (0,34) та самозайняті (0,34). Причому чоловіки є більш мобільними, для них індекс потенційної мобільності становить 0,25, для жіночої частини працездатного населення він на рівні - 0,19.

Значення індексу потенційної професійної мобільності на рівні 0,33 засвідчує, що третина опитаних львів'ян у разі необхідності змінять свою професію або перекваліфікуються.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що специфіка соціальної мобільності на регіональному рівні простежується через такі форми трудової мобільності: перехід від роботи за наймом до підприємницької діяльності, зростає самозайнятість львів'ян у домашньому та підсобному господарствах, характерним є пошук другої та третьої роботи, основним мотивом здійснення трудової мобільності є прагнення поліпшити своє матеріальне становище, поряд з низькою реальною мобільністю існує досить висока потенційна, що свідчить про готовність значного масиву зайнятих до зміни місця праці, професії тощо.

Поряд з вивченням процесів соціальної мобільності у нашому дослідженні соціальної структури зроблена спроба застосування стратифікаційної моделі на основі багатовимірного ієрархічного підходу з використанням таких критеріїв, як дохід, освіта, позиція в владній структурі (power), самооцінка матеріального становища, соціальний статус і самоідентифікація тощо, тобто комбінація об'єктивних та суб'єктивних (соціально-психологічних) критеріїв. Кількісне і якісне вимірювання об'єктивних і суб'єктивних показників є дуже важливим, так як такі "одномірні" зрізи мають велике значення при дослідженні конкретних процесів диференціації, що в сукупності дадуть підстави говорити про багатовимірний стратифікаційний простір нерівності. Одним із основних завдань у рамках аналізу багатовимірного простору нерівності було виділення основних стратифікаційних груп населення міста в сучасних умовах. Для виділення цих груп ми припускали, що соціальну стратифікацію можна розглядати як нерівномірне розміщення

індивідів у так званому “просторі нерівності”. Простір нерівності - це n-вимірний простір, кожна вісь якого відображає певний вид нерівності, що існує в суспільстві. Близькість розміщення індивідів в такому просторі означає їх належність до однієї стратифікаційної групи.

За результатами досліджень, у стратифікаційній структурі населення міста Львова було виділено шість сталих

прошарків (страт) за допомогою кількісних методів¹. Спроба виділення прошарків здійснювалась на основі багатовимірної теорії стратифікації П'єра Бурдьє, з використанням ієрархічного кластерного аналізу. Позиціонування респондентів здійснювалось у трьохвимірному просторі нерівності: “освіта”-“рівень владних повноважень”-“дохід” (див. табл.3.)

Таблиця 3 - Стратифікаційні прошарки населення м. Львова

Стратифікаційні прошарки	Владений індекс (power)	Освітній індекс	Доходний індекс	Загальний стратифікаційний індекс	Частка прошарку в структурі населення м. Львова, в %
1. “Вищий та середній класичний прошарки”	4,4	4	4,2	4,2	9,1
2. “Спеціалісти”	4,2	4	2,5	3,6	23,4
3. “Багаті кваліфіковані робітники”	1,6	2,8	4,4	2,9	2,4
4. “Базовий прошарок”	2,5	3	2,3	2,6	21
5. “Не адаптовані спеціалісти”	1,1	4	1,4	2,2	17,8
6. “Нижчий прошарок”	1	2,3	1,3	1,5	26,4

Соціологічний аналіз виділених прошарків у стратифікаційній структурі регіону свідчить, що поряд з економічними критеріями (багатство, дохід, матеріальне становище тощо) важливими є інші критерії стратифікації (способи споживання, стиль життя, культурні орієнтації групи, особливості ціннісних систем тощо). Реалізуючи методологічну установку П. Бурдьє [5], щодо важливості різних форм капіталу у конструюванні соціальних нерівностей в Україні, можна стверджувати, що роль економічного капіталу, як визначального в окремих дослідженнях соціальної стратифікації, поступово знижується, а зростає пріоритетність вивчення соціального, культурного і символічного капіталу.

Методологічні та емпіричні пошуки, на нашу думку, необхідно зосередити на подальшій апробації пропонованої багатовимірної методики дослідження стратифікаційної структури суспільства та можливих способах її вдосконалення. Адже виділення об'єктивних прошарків (за допомогою кількісних методів) у сучасному українському соціумі з їх глибинним дослідженням (використання якісних методів) є надзвичайно важливим завданням для дослідників-соціологів. Це дасть змогу вивчити та проаналізувати трансформаційні, процеси соціальної мобільності, що впливають на зміну соціальної структури українського суспільства. Актуальними залишаються перспективи та

джерела формування середнього класу в Україні. Аналіз стилізованих практик тих чи інших об'єктивно виділених страт дасть змогу визначити потенційну мобільність та можливості щодо їхнього входження, наповнення середнього класу. Різномічна інформація про соціальну структуру суспільства може бути основою при впровадженні та реалізації найрізноманітніших напрямків соціальної політики держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Региональные проблемы социальной мобильности /Отв. ред. Ф.Р. Филиппов. -М.: Наука, 1991. -263 с.
2. Макеев С.А. Прибыткова И.М., Симончук Е.В. и др. Подвижность структуры: Современные процессы социальной мобильности. -К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. -204 с.
3. Ковалиско Н.В., Хоронжий А.Г. Региональна трудова мобільність. -Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. -165 с.
4. Паноков В.С. Устойчивость кадров в промышленности. -Киев: Наук. думка, 1976. -275 с.
5. Бурдьє П. Социология политики /Сост. Н.А. Шматко. -М.: Socio-Logos, 1993. -336 с.

Надійшла до редколегії 06.04.2006

КОВАЛИСКО Н.В. СОЦИАЛЬНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОЦИАЛЬНО-СТРАТИФИКАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

Наряду с изучением процессов социальной мобильности в исследовании социальной структуры региона используется стратификационная модель на основе многомерного иерархического подхода.

KOVALISKO N.V. SOCIAL MOBILITY AS CONSTITUENT OF SOCIAL STRATIFICATION OF CHANGES AT REGIONAL LEVEL

Next to the study of processes of social mobility in research of social structure of region a stratification model is used on the basis of multidimensional hieratical approach.

¹ Дослідження проводилось методом анкетування. Обсяг вибіркової сукупності становив 600 осіб працездатного віку. Тип вибірки – імовірна вибірка з багатоступеневим відбором респондентів. Помилка репрезентативності ±3 %. Інформація опрацьована за допомогою ППП OCA.SPSS11.0 та MS Excel.